

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri
tarixçi

Sultan Müüzəddünya vəl-Din Mahmud Arpa xan

Arpa xan Borucigın sülaləsindən olan X Azərbaycan elxanı idi. Hakimiyyət illəri 30 noyabr 1335 -15 may 1336. Arpa xan, Anq Buğanın nəslindən olub, ailəsi 1308-ci ildə Elxanlı Dövlətinə gəlmişdi. Anq Buğa Toluy xanın kiçik oğlu, Çingiz xanın nəvəsi idi. Böyük Moңqol İmperiyasının V xaqanı olmuşdur (11 avqust 1259-21 avqust 1264). Əbu Səidın ölümündən sonra Arpa xan vəzir Qiyasəddin Məhəmmədin himayəsi altında elxanlığa yiyələnmişdi. O, 30 noyabr 1335-ci ildə Qarabağda taxta çıxmışdı. Əbu Səid Bahadır xandan sonra elxan taxtına keçən Arpa xan, Əbu

dövrde ölkədə çoxdan gözələnən fitnə baş qaldırılmışdı, dövlət əyanlarının hər birinin iddiası var idi, hər kəs öz nümayəndəsini seltənətə sahib etmək niyyətində idi. Əbu Səidi əvəz etmiş Arpa xanın mərkəzi hakimiyyəti möhkəmləndirmək üçün gördüyü tədbirlər nəticəsiz qaldı. Bir tərəfdən Əbu Səid

Bahadırın övladına hamilə olan Dilşad Xatunun, bir tərəfdə də Əbu Səidin anası Hacı Xatunun qızıdır. Əmir Əli Padşah hakimiyyətə təhlükə törədirdi. Əli Padşahın başçılığı ilə mərkəzi hakimiyyətə qarşı çıxmış Oyrat tayfası Arpa xanı 9 may 1336-cı ildə məğlub etdi və 15 may 1336-cı ildə Sultaniyədə edam etdi. Arpa xanın yerinə VI Elxan Baydunun nəvəsi Musa xan getirildi.

Əbu Səid Bahadır xanın ölümündən sonra elxanlı taxtına çıxarılan Arpa xanı Diyarbakır valisi oyrat Əli Padşah kimi tanımadı, Musa adlı bir şahzadəni xan elan edərək Arpaya hücum etdi. Arpa xan məğlub olaraq öldürüldü, yerinə Musa keçdi, Əli Padşah dövlətə hakim oldu.

1336-cı ildə Tacəddin Həsən Cəlair tərəfindən taxta getirilmişdi. Hələ uşaq yaşda idi. Dövləti Təbrizdən idarə edirdi. Lakin Şeyx Həsən Suldüz 16 iyul 1338-ci ildə Aladağ bölgəsində cəlairiləri məğlub etdi və Məhəmməd xan edam olundu.

Satibəy Xatun

Sultan Satibəy Xatun Azərbaycan Elxanlı Dövlətinin XIII elxanı idi. Hakimiyyət illəri 16 iyul 1338-1339. 1300-cü il doğumlu Satibəy Xatun, Elxanlı hökmdarı Olcaytu xanın qızı idi. Əbu Səid Bahadır xanın ana-bir bacısı, Əmir Çoban Suldüz, Sultan Arpa xan (1335-1336) və Süleyman xan (1339-1343) ilə evlənərək onların xatunu olmuşdu. İlk əri dövlətin önəmli bir vəzir və ordusunun komandanı olan Əmir Çoban idi. 6 sentyabr 1319-cu ildə onunla evlənmişdi. Əmir Çobandan sonra, güclərini birləşdirmək məqsədi ilə Arpa xanla evlənmişdi.

Sultan Satibəy Xatun, 1338-ci ildə iqtidarı ələ keçirərək qadın hökmdarlardan oldu. Əslində Əmir Həsən Suldüz onu Elxanlı Dövlətinin hökmdarı elan etdi. Lakin bu hakimiyyət az

məhdudlaşdırılmışdı. Elxanlı taxt-tacına sahiblik irsi idi. Adətən atası oğlu əvəz edirdi. Belə hallarda Hülakülər sülaləsinin bütün üzvləri öz razılığını bildirməli, həmən məsələ qurultayda həll olunmalı, yeni hökmdar tacqoyma mərasimini keçirməli idi. Əslində isə Elxanlı seltənətinə sahib olmaq üçün üç yoldan istifadə edilirdi: 1) yeni elxan qurultayda seçilirdi; 2) yeni elxan öz öz sələfinin vəsiyyətinə görə təyin olunurdu; 3) yeni elxan zorla hakimiyyətə yiyələnirdi.

Elxanlı dövlətinin ali idarə sisteminde ikinci yeri naib əs-seltənət (seltənət naibi) tuturdu. Naib əs-seltənət elxanın mərkəzdə olmadığı məqamlarda dövlətin idarəsi ilə məşğul olur, qalan vaxtlarda isə ölkənin vəziyyəti, mühüm xəbərlər barədə elxana məlumat verir, onu gerçək şəraitlə tanış edirdi.

Dövlətin idarəçiliyində üçüncü yeri ölkənin baş əmir ül-üməra tuturdu. Hərbi və inzibati bölgə: inzibati baxımdan vilayət hesab olunan ərazi hərbi baxımdan ölkə adlanırdı. Mərkəzi dövlət aparatında hərbi-inzibati idarələri birləşdirən orqan (əmirlik) adlanırdı və bu orqan baş əmir tərəfindən idarə olunurdu. Baş əmir dörd əsas əmir sırasından seçilir və elxan tərəfindən təsdiq olunurdu. Əmarətə ölkə əmirliyi, tümən əmirliyi, minlik və yüzlük əmirlikləri, yarğu (məhkəmə) əmirliyi, eləcə də ali hərbi vəzirliklər, bukavul, yasavul və sairə daxil idi. İnaqlar hərbi məsləhətçilər idi. Bukavullar divandan ayrılmış ixracı və yürüşlərdə əldə edilmiş qəniməti hərbi hissələr arasında bölür, ordu hissələrinin təminatı ilə məşğul olurdular. Təvəçilər ümumi səfərbərliklə məşğul olurdular. Yasavullar qoşun hissələrini döyüş meydanlarına aparıb onları döyüşə hazır vəziyyətdə saxlamalı idi. Düşərgədə, yaylaq və qışlaqlarda hökmdar və hərbi hissələrin yerləşdiyi məskənlər yurdlar yurçilər tərəfindən salınırdı.

Elxanlıların qoşun təşkilatında aşağıdakı bölgə mövcd idi. Bütün ordu tümənlərə (on minliklərə) ayrılırdı. Tümənlərə onminbaşılar (tümənbaşı) başçılıq edirdilər. Tümənlər minliklərə, minliklər yüzliklərə, yüzliklər isə onluqlara bölünürdü. Minliklərə minbaşılar, yüzliklərə yüzbaşılar, onluqlara onbaşılar başçılıq edirdilər. Ordu nəfərlərinin adları bir-bir kitabda qeydə alınır. Arpa xandan sonra Elxanlı Dövlətinin dövlət qurumları ağır böhran keçirərək çökməyə başladı. Bu böhranın nəticəsində ölkə xırda dövlətlərə parçalandı. Tədriscən Elxanlı Dövləti mövcudluğunu itirdi. Bu gün isə bu əzəmətli imperiya yaddaşlarda və tariximizin parlaq səhifələrində yaşayır.

Azərbaycanı idarə edən Elxanlar və idarəçilik böhranı

Səidın ölümündən Bağdad Xatunu sorumlu tutdu. Sonunda Bağdad Xatun Xacə Lülü adında biri vəsiyyətlə hamamda başına toppuz vurulmaq surətiylə öldürüldü. Cəsədi adı bir örtü altında günkərcə qaldı.

Musa xan

Musa xan Azərbaycan Elxanlı Dövlətinin XI elxanı idi. Hakimiyyətdə olduğu dövr 15 may 1336 -26 iyul 1336.

Musa xanın atası Baydu xanın

çəkdi, 1339-cu ildə devrilərək zorla Süleyman xanla evləndirildi.

Həyat yoldaşları:

Əmir Çoban Suldüz (1319-1327)
Sultan Arpa xan (1335-1336)

Qızıl Ordalılar Əbu Səid Bahadır xanın ölüm xəbərini alar almaz Özbək xanın komandanlığı altında yenidən Azərbaycana soxuldu və Kür çayına qədər irəlilədi. Arpa xan 45 gün qızılordalılarla savaşıaraq düşməni ölkədən qovmağa nail oldu.

Hakimiyyətə gəldikdən sonra Sultan Satibəy xatunla evlənmişdi. Satibəy Xatun 1319-cu ildə Əmir Çoban Suldüz ilə evlənmişdi. 1327-ci ildə Əmir Çoban Suldüzün üsyanından sonra əmir onu boşayaraq Əbu Səidın yanına gəlməmişdi. 1334-cü ildə oğlu Əmir Surşan Suldüzə Qarabağ hakimiyyəti verildikən, o da oğlu ilə Qarabağa getdi. 1335-ci ildə Arpa xanla evləndi. Sultan Satibəy Xatun Əbu Səid Bahadır xanın ana-bir bacısı idi.

Bağdad Xatunun köhnə əri Əmir Həsən Bözörg Ərəb İraqını ələ keçirdiyində Əbu Səid xanın son arvadı Dilşad Xatunla evlənərək daha öncə ona edilən haqsızlığın intiqamını aldı (1336). Arpa xan Əmir Həsən Bözörgə əmir-i ulus titulu vermişdi.

X elxan Arpa xan dövründə feodalı ara müharibələri şiddətləndirdi. Həmdullah Qəzvini yazır ki, "bu

oğlu Qırpaçoğul idi. 1336-cı ildə Əmir Əli Padşah Oyrat Azərbaycanın Ucan şəhərinə gəldi və Arpa xanı devirərək Musa xanı padşah elan etdi. Musa xanın hakimiyyəti dövrü də uzun sürmədi. O, cəmi bir neçə ay hakimiyyət başında oldu. Musa xanın hakimiyyətdə yalnız adı var idi. Dövlətin bütün işləri Əmir Əli Padşahın əlində cəmlənmişdi. O, dövlət işlərinə heç kimin qanşmasına yol vermir. Buna görə də əmirlər ona nifrət edirdilər. İlk günlərdən ölkənin müxtəlif yerlərində narazılıq baş verdi. Çox keçmədən Diyarbakırda Əmir Hacı Toğay Sutaıly Oyrat tayfasına və Əmir Əli Padşaha qarşı çıxdı. 1336-cı ilin iyul ayında Marağa yaxınlığında Əmir Şeyx Həsən Cəlair ilə xorasanlılar və onlarla ittifaq bağlanmış Musa xan arasında savaş olur. Şeyx Həsən Cəlair qalib gəlir, Musa xan isə öldürülür. Yerinə Məhəmməd xan getirilir.

Məhəmməd xan

Məhəmməd xan Hülakü xanın oğlu Məngü Teymurun nəticəsi idi. Azərbaycan Elxanlı Dövlətinin XII elxanı idi. Hakimiyyət illəri 26 iyun 1336-16 iyul 1338.

Süleyman xan (1340-1345)

Uşağı: Əmir Surşan Suldüz.
Əmir Çobanın doqquz oğlu var idi. Bunlardan biri Əmir Surşan ana tərəfindən Hülakü xanın uruğuna bağlı idi. Onun anası Satibəy Xatun Sultan Məhəmməd Olcaytu xanın (1304-1316) qızıydı.

Cahan Teymur

İzzəddin Cahan Teymur Elxanlı sülaləsinə mənsub idi. Atası Keyxatunun oğlu Alafranq idi. Azərbaycan Elxanlı Dövlətinin XIV elxanı idi. Hakimiyyət illəri 1339-1340.

1339-cu ildə Tacəddin Həsən Cəlair tərəfindən taxta getirilmişdir. Adına sikkə kəsilən bölgələrə Təbriz, Bağdad, Bəsrə, Ərzincan, Mosul, Samsun, Sincar daxil idi.

Süleyman xan

Süleyman xan Hülakü xanın oğlu Yoşmutun nəticəsi idi. Azərbaycan Elxanlı Dövlətinin XV elxanı idi. Hakimiyyət illəri 1340-1345.

Süleyman xan 1340-cı ildə Sultan Satibəy Xatunla evləndirilmişdi. 1341-ci ildə Sərbədarlar üsyanının başçısı Süleyman xanı hökmdar ki-